

גולה וארץ-ישראל

מנהיגות ומנהיגים במפלגת פועלי-ציון ברוסיה מראשיתה ועד הפיכת אוקטובר

מתתיהו מינץ

הניסיון לגבש את תמונת התהוותה, גלגוליה ומחדליה של מנהיגות מפלגת הפועלים הסוציאלי-דמוקרטית היהודית פועלי-ציון מחייב להעיר על אספקטים אופייניים לקרקע גידולה של המפלגה הן בהקשר הממלכתי הרוסי הרחב והן בהקשר היהודי, המצומצם יותר. התהליך, שבדינמיקה שלו אנסה להטביע סימנים ותבניות, מאפיין לא רק את המפלגה הנידונה. הוא גראה לי תקף בה בעת לגבי כל מפלגות הפועלים היהודיות הלאומיות שהתקיימו במקביל לפועלי-ציון, כמו מפלגת הפועלים הציונית הסוציאליסטית (ס"ס) או מפלגת הפועלים היהודית הסוציאליסטית ('הסיימיסטים') - י"ס), שאגב כולן שורשן ומחצבתן באגודות של 'קדם פועלי-ציון'.¹ ברם, גם 'הכונד' ברוסיה לא היה בגדר ברכה לעצמו. חלות עליו במידה גדולה ההתבוננויות הנראות בעיני אופייניות למפלגת הדגם שבדיוני. אוסיף ואומר שהן חלות גם על החוגים הסוציאלי-רבולוציונריים והסוציאלי-דמוקרטיים הכלליים באזור של תחום היישוב היהודי, שהרי השתלבו בהם יהודים רבים ובלא שמץ הפרזה אפשר לקבוע כי היהודים היו עמוד התווך התיכון בחוגים אלו.

האספקט הפותח נעוץ בעובדה שהמפלגות לידתן בתנאים של מגבלות ואיסורים פורמליים מחמירים באשר לזכות ההתאגדות החופשית. כל צעדי ההתלכדות נשקלו בנסיבות של לחץ משטרתית ובכפוף לכורח לקיים עצמן במסגרות בלתי-לגליות או לגליות-למחצה. אמרתי לגליות-למחצה, שהרי האגודות הראשונות של פועלי-ציון, החל מ-1899, לא היו אלא אגודות ציוניות לכל דבר.² מטעמי העדר הלגליות נוקקו

1. מכוון לאגודות ציוניות שהורכבו מפועלים ומנוער מתבגר לומד. האגודות צצו בערים שונות וקראו לעצמן 'פועלים ציונים', פועלי-ציון (ארבייטער-ציוניסטן). הן ביטאו הלוח-רוח שהכיל אלמנטים רבים של הזדהות עם פועלים וקשי"ים. מ' מישקינסקי, 'צמיחת הציונות הפועלית ברוסיה', שורשים, א (תשל"ט, 1980), עמ' 270 ואילך.
2. ניתוח מאלף על שנות הראשית בחיבורו של משה מישקינסקי, שם, עמ' 269-319.

כל האגודות הציוניות למחיצות התלכדות סקטוראליות או להתחברות על-פי קריטריון של גיל, כדי לאֶשש את יציבותו של הארגון וגם כדי לנצל מראית עין כזאת או אחרת לקידום אפשרויות הארגון הציוני.³

כמעט כל האגודות הציוניות, בלי הבדל גישה ונוסח רעיוני, היו נתונות למעקב ולא היו יכולות לזכות בהתרי פעולה מאושרים כדת וכדין. אלא שהמשטרה, גם כאשר איתרה אותן, עדיין לא נצטוותה להחרימן. היא הסתפקה בליקוט מידע, במעקב אחר חליפת המכתבים ופְּעֻנוֹחַם, והעריכה את המצב בסקירות שהכינה לעיונם של דרגי השלטון הקובעים.⁴

מנהיגי הגל הפותח של אגודות פועלי-ציון, אלה שנודעו בכינוי 'מינסקאים' ואשר נפוצו באזורי ביילורוסיה-ליטא, היו בעיקרם ילידי שנות השישים.⁵ זה היה הגל ששיתף עצמו בהתעוררות הגדולה שהתפרצה ברוסיה עם הקריאה לקונגרס הציוני הראשון. וכידוע, סמוך לאותו זמן, בלחץ ההתלקטות הארגונית שהביאה לתקומתו של 'הבונד' (1897), הלך והעמיק העימות בין הציונות לבין ההתארגנות החדשה. אגודות הפועלים הציונים (ארבייטער-ציוניסטן, קרי פועלי-ציון) נקלעו ברצון או שלא ברצון למוקדו של העימות, ונאלצו לגבש עמדות איֶדאולוגיות וכלים להסברה. המערכה הזאת התנהלה כשהאגודות פועלות מתוך צמידות להסתדרות הציונית, נוטלות ממנה את ברכתה ושוקלות את הנחיותיה. ההסתדרות הציונית אף נטתה לעודד מצדה את ההתלקטות בסימנם של פועלי-ציון בכל מקום שנדרש בו כוח שיעמוד בפרץ שפרץ 'הבונד'.⁶

מנהיגי הגל השני היו ילידי שנות השבעים.⁷ הם הצמיחו מתוכם את הצוותים המובילים של מפלגת הסי"ס ושל מפלגת הסיימיסטים. בעקבותיהם באו ילידי שנות

3. הוראות בנידון חזרו והתפרסמו. ראה עובון אוסישקין, אצ"מ A/24 כריכה 10, מכתב 32.
4. תזכיר לופוהין, דו"ח המשטרה החשאית הרוסית על התנועה הציונית (1897-1902), תרגם י' גולדשטיין, ירושלים תשמ"ח; וגם תזכיר בקלמישב, המשקף את הערכות שנת 9-1908, הארכיון הממלכתי של הפדרציה הרוסית במוסקוה, חטיבה 102, מדור 352, תיק 8, עמ' 413-493. הנוסח העברי ראה אור בהציונות, יח (1994), עמ' 345-380. בארכיון הנ"ל נשמר חומר המעקב של האוכרנה הרוסית הצארית, ומתברר כי השש השלטון מפני הארגונים הציוניים היה גדול כבר מראשיתם. חוגי השלטון נטו לראות סכנה בהתארגנות יהודית כלשהי.
5. אברהם לפידות, אברהם גרינהוויז ואברהם אבא רובנצ'יק היו ילידי 1868, נחמן סירקין - 1867, א' ליטוויץ (שמואל לייב הורביץ) - 1862. יצחק ברגר, הצעיר שביניהם, היה יליד 1875.
6. דברי שמריהו לוויץ על ברוכוב, ראה: ש' לוויץ, כמערכה, תל-אביב 1939, עמ' 230 ואילך. בעיני ההסתדרות הציונית לא היו הרעיונות הסוציאליסטיים והמרקסיזם אלא בגדר כלים הבאים לגבש כוח עמידה על ערכים ציוניים עיקריים.
7. משה זילברפארב - 1876, משה ליטוואקוב - 1875, יעקב לשצ'ינסקי - 1876, אברהם רוזין (בן-אריד) - 1878, שמעון דובין - 1869, נחום שטיף - 1879, ירמיהו גובקובסקי - 1879.

השמונים, ומביניהם התגייה מעיקרה ההנהגה של מפלגת הפועלים הסוציאלי-דמוקרטי היהודית פועלי-ציון.⁸

ועוד, בזיקה לנאמר, יש להבחין הכתן היטב בין מנהיגי האגודות 'המינסקאיות' לבין המובילים של הזרמים המאוחרים יותר. ראשית, כאשר מנהיגי הגל הראשון ניצבו בראש האגודות, הם היו מבוגרים יחסית ולמודי ניסיון, כולם היו בשנות השלושים שלהם ובעלי משפחות. מייסדי האגודות בגל השני, בדרומה של רוסיה ובפולין, היו צעירים יותר, רובם ככולם בשנות העשרים המאוחרות שלהם ואף פחות מזה, על-פי רוב נטולי כל מחויבות משפחתית, ניידים יותר, נועזים ופורצי גדר. וכיצא בזה מנהיגי הגל השלישי, שגילם נע מסביב לעשרים ופה ושם הם דמו למדריכים של חברות נוער יותר מאשר למנהיגים פוליטיים.

אומנם מנהיגי המינסקאים באו ברובם מקרב האינטליגנציה, אולם הם פעלו והשפיעו במחיצתם של פועלים שעמלו בסדנאות ובבתי-המלאכה ומתוכם שאבו את צאן מרעיתם. ראשי האגודות בגלים העוקבים באו מקרב הסטודנטים ותלמידי הכיתות הגבוהות של הגימנסיות או מקרב התלמידים האקסטרניים, ומטבע הדברים הם הפיצו את רעיונותיהם בציבור הנוער היהודי הלומד בראש ובראשונה. בכלל העורף הפוליטי שלהם נמצאו גם זבנים צעירים ושוליות בתי-מלאכה, שיצגו את הפרולטריון או מה שנקרא בסלנג של התקופה 'המוני הפועלים'. באזורי ביילורוסיה ופולין הם בלטו קצת יותר לעומת חובשי ספסלי הלימודים; לא כן באוקראינה - שם רווחה תמונה הפוכה.⁹ באגודות ניכר גוון אידאולוגי פוליטי, נטייה לאמץ השקפת עולם מרקסיסטית לזרמיה, פילוסופית ופוליטית, לעומת האזור הצפון-מערבי ופולין, שהתבלטו בהם יותר המודעות הפרופסיונלית ונטיות שכונו 'אקונומיסטיות'.

בלי להתעקש על הכללות, הנני סבור שחברי המפלגה בביילורוסיה, באוקראינה המקורית (הגדה המערבית של הדנייפר) ובפולין, אלה האזורים המסורתיים של תחום המושב היהודי, באו בחלקם הניכר מקרב השכבות הפחות-אמידות עד דלות של הזעיר-בורגנות היהודית ושל בעלי-המלאכה. מיעוטם בא מקרב השכבות האמידות והמשכילות, אך מקרב מיעוט זה התגייסו על-פירוב היסודות המובילים וההנהגה. לעומת זאת, החוגים באזורי רוסיה החדשה (אוקראינה של הגדה המזרחית של הדנייפר) היו חוגי אינטליגנציה מבובהק, מכיוון שהמפלגה כבשה לעצמה שם עורף קרב צעירים שמקורם ברברים האמידים יותר, שרצו והיו יכולים להבטיח לילדיהם

8. בר ברוכוב היה יליד 1881, ראובן קנדורסקי - 1882, יצחק בן-צבי - 1884, נחום ניר (רפלקס) - 1884, ליאון חזנוביץ' - 1884, דוד בן-גוריון - 1886, רחל ליזנסקי - 1886, יעקב זרובבל - 1886, שלמה קאפלאנסקי - 1886, אלכסנדר חשין (צבי אורבין) - 1886, קיווין (עקיבא קפלווש) - 1886, יצחק טבנקין - 1887, מרדכי יארבלום - 1887. ניתן אפילו להניח במידה גדולה של הסתברות, כי שורה שלמה של מחלוקות, ומחלוקות-מוער, שרווחו בשחרית התהוותן של המפלגות ומקורן בפועלי-ציון, נתבצרו ונתקבעו גם בשל הפרשי הגיל שנרכזו מחד גיסא בנהייה אחר הוותיקים ובהתעממות מהם ומאיך גיסא במרי ובקריאת תיגר עליהם.

9. בעיקר בשחטי אוקראינה שבגדה השמאלית של הדנייפר, שכן שם האוכלוסייה היהודית הצטרפה ממתיישבים חדשים ושיעור היוזמים והסוחרים ביניהם היה יחסית גדול מאור.

לימודים בגימנסיות או לסעוד אותם במסלול הקשה יותר והיקר של השתלמות אקטרינית.

סוציולוגית נתמצעו אגודות פועלי-ציון בקרב העתודה הצעירה של ההסתדרות הציונית. המינסקאים קיימו זיקה הדוקה לאנשי 'הפרקציה הדמוקרטית', שחבריה נמנו עם צעירי התנועה הציונית - הם ביקשו להידבר עמהם ואף לפעול פעולה סולידרית עם הפרקציה בעת המאבקים הפנימיים בהסתדרות הציונית ברוסיה. מן הטעם הזה הנני גם מציע לראות באגודות הללו תופעה מקבילה, אף כי מוקדמת יותר, למה שייקרא 'אגודות צעירי-ציון' בשנים שלאחר מהפכת 1905; אולם האופוזיציה הצעירי-ציונית גיבשה את שורותיה בשנות השפל, ללא זיקה לקונספציות סוציאליסטיות מרקסיסטיות ושלא מתוך התנסות בלתי-פוסקת בעימות עם 'הבונד', ואילו אגודות פועלי-ציון ליכדו את שורותיהן וניסחו את לקחן בעימות עם שני האלמנטים האלה דווקא, וממילא תוך הטמעה של מקצת מן היסודות.¹⁰

עוד אספקט לא מבוסס נעוץ באופי החוגגני של ההתלכדות. כוונתי לתבנית ארגונית שפעלה תוך הקפדה על סגירותה ועל זיקה מועטה ככל האפשר לחוגים האחרים במישור הלוקלי, לרבות החוגים הציוניים, וכך על אחת כמה וכמה לגבי הפעולה שמחוץ למישור הלוקלי. מכאן שכל אגודה שאפה להתגדר ככל האפשר בתור חוג רעים חברתי שגדרש לקיים עצמו בתנאים של היבדלות ושל אוטונומיה מרבית. הארגון, המימון ועבודת ההסברה הפנימית והחיצונית נעשו כולם בשיטת ההתנדבות. ממילא נתמקד תפקיד המפתח או תפקיד המנהיג המארגן בידי אדם, לעתים בידי צוות מצומצם, שידע להאציל על החוג חזון ולכידות חברתית. האיש או הצוות נדרשו להיות בעלי אוטוריטה בסוגיית הרעיונות המנחים, לזכות בסנקציה בקרב הפריפריה הרלוונטית ולהפגין יכולת אינטלקטואלית עולה על הממוצע בסביבתם הקרובה. המנהיג נדרש להיות נואם בקהל, שגון דיו וקולע בדיסקוסיות עם יריבים, ואטרקטיבי כדי לשמש מוקד להתרפקות חברתית; הכלל: דמות שיש עמה ממידת הכריזמה.

לא נובע מזה שהמנהיג היה בהכרח בעל השכלה פורמלית שלמה או חלקית או אפילו בעל השכלה תורנית מסודרת. רבים מהנהיגים בשורה הראשונה לא היו אלא חצי-אינטליגנטים, על-פירוב אוטודידקטים שלא חבשו ספסלי אוניברסיטאות, והם ניוונו ממאמרים בעיתונות המתחרת הרוסית או קלטו תאוריות פוליטיות שהוגשו להם בספרות 'הברושורית' המפלגתית. רק מעטים השיגו רמת ידיעה בולטת ונעשו תאורטיקנים ששמש הלך לפניהם. אגב, גם מבין תלמידי הגימנסיות או האקסטרינים רק מעטים הצליחו להשלים את חוק לימודיהם ברוסיה, ועל כן הגלות המאולצת

10. על צעירי-ציון עיין בחיבורי: חוגרים ומפתחים: לתולדותיה של קבוצת 'עת לבנות', תל-אביב 1983; וגם אצל ש' גלבוץ, 'תנועת צעירי ציון ברוסיה מההפכת פברואר 1917 ועד לפילוג התנועה ב-1920', דיסרטציה, אוניברסיטת תל-אביב 1989.

בחוף-לארץ זימנה להם אפשרות להשתלם ולהשיג מקצוע אקדמי כלשהו.¹¹ ברור שלא כל אגודה נתמזל מזלה. לא כל אגודה התלקטה סביב אישיות שניחנה בסגולות אלו, כולן, והדבר השפיע על יציבותו ורציפות קיומו של החוג; אולם אם זכתה האגודה, נמצאה בה האישיות החזקה והמאצילה, שנוסף על כך היתה גם בעלת כישורים ספרותיים, ובמחיצתה התנסח נוסח אידאולוגי (טאלק) שהיה עשוי לפרוץ לשוק הקונספציות הרעיוניות ולהאבק על פרימט בקנה-מידה ארצי.

אפשר למנות כמה נוסחים נודעים כאלה, שהתחרו על מעמד מועדף. נוסח מינסק שיקף בעיקר את גישת המינסקאים, שמיקדו עצמם אידאולוגית בעבודת ארץ-ישראל ובצורך לקדם את התהוות הפרולטריון היהודי שם; הנוסח דעך מסביב למהפכת 1905. נוסח דבינסק הטעים את המחויבות למאבק הפוליטי על זכויות היהודים ברוסיה, ואחר-כך נשתלב בנוסחים שנצטרפה מהם האידאולוגיה של מפלגת ס"ס וכן נשתלב בנוסח 'הוורוונ'דניה', שהאידאולוגיה של 'הסיימיסטים' צמחה ממנו; בין מגבשיו של נוסח זה אפשר למנות אישים כמו משה זילברפארב, וילי לאצקי ברטולדי, יהודה נובקובסקי ונחום שטיף. נוסח פולטאוה, שפיתחו בר ברוכוב, יצחק בן-צבי, צבי אוורבוך (אלכסנדר חשינ) ואחרים, שלל את הטריטוריאליזם והשתית את הפלשתיניזם שלו על קונספציה בדבר דינמיקה הגירתית של המוני הפרולטריון היהודי ושל אלה העוברים תהליכי פרולטריוזציה, שתנגקו בהכרח לארץ-ישראל. נוסח ורשה שלל את ההסבר הפרוגנוסטי של הפלשתיניזם מיסודם של הפולטאווים והטעים את הצד העקרוני שבזיקה לארץ-ישראל; הנוסח לא הגיע לכלל בשלות וגיבוש תורתי, מפני שמייסדיו, יצחק טבנקין ונחום רפלקס (גיר), לא יכלו למשימה: טבנקין מעולם לא ניסח דברים רעיוניים בכתב, ואילו יכולתו של רפלקס אומנם עמדה לו לגבש משנה כראוי, אולם הוא הסתלק מן הקונספציה שביסוד נוסח ורשה.

כל אחד מן המוקדים ראה עצמו נושא בשורה שלמה ומטבע האמונה ניסה להפיץ את תורתו במתווז ויותר מזה; כלומר המוקד ניסה להביא תחת כנפי חסותו את ערי הפלך ולהפוך אותן לעורף ההמוני שלו. בדיעבד זו היתה גם פעולה מונעת, שנתכוונה לסכל חדירה של קונספציות אחרות. התופעה בלטה עם גבור הדיפרנציאציה הרעיונית והעיונות שבין האגודות השונות, ועל כך להלן. טבנקין, בצר לו, הגדיר בעוקצנות את התופעה כהתגלמות של קבוצות אינטליגנטים המחפשים לעצמם אודיטוריה.

בהקשר זה מתברר עוד אספקט חשוב באפיון הצוותים המובילים או המנהיגים: אנשיהם נדרשו להיות תועמלנים נוסעים, דבקים במשימתם ומיטיבים לפעול בפריפריה הקרובה, כדי לכבוש את החוגים שכבר התגבשו בעיירות השונות ובערים הגדולות יותר אל תחת כנפי הנוסחה והארגון הרצויים. שלמה קיווין, למשל, היה בן שש-עשרה כשנתן ידו ליסוד חוג פועלי-ציון בוויטבסק, ואחר-כך עשה ימים כלילות

11. בספרות הממוארית הרוסית רווח הסיפור על כך שמה שנקרא 'גלות סיביר' או 'קטורגה' שימש באוניברסיטה למי שהיה לו עניין בכך. רבים מבין המנהיגים הסובייטים הבולטים ביותר, יהודים ולא-יהודים, לא היו אלא אביטורניטים של 'מוסדות השכלה' כגון אלה.

יחד עם הצוות המוביל כדי לארגן את הפריפריה הסמוכה והרחוקה יותר. דומה מאוד סיפורם של החוג המנחה של מחוז פולטאוה בהנהגתו של יצחק שימשלביץ' (בן-צבי) ושל החוג הוורשאי בראשות טבנקין, ראסקין וניר.¹²

להשגים מקומיים אלו, חשובים ככל שהיו, היה צד שלישי שהיה לרועץ עת הבשיל הצורך להביא לידי הידברות רחבה. תהליך התלכדותן של אגודות פועלי-ציון לכלל מחיצה מפלגתית ריבונית ומסויגת מן ההסתדרות הציונית הרוסית, החל כידוע לאחר אירועי קישינייב והקונגרס הציוני השישי, שנודע גם בשם 'קונגרס אוגנדה'. שני הנושאים, קישינייב ואוגנדה, הטילו את ההסתדרות הציונית ברוסיה למערבולת של ויכוח רעיוני נוקב. אגודות פועלי-ציון נתגלו כדינמיות ביותר הן בפולמוס המאבק הפוליטי והן בפולמוס על הטריטוריאליזם. המחלוקות התחוללו כולן בצלה של המגמה להקים ארגון פוליטי ריבוני של פועלי-ציון, והן גם דירבנוה.

המאמץ לקדם יסודה של מפלגה נתמקד בפגישות בין-אגודתיות לשיח אידאולוגי. לכך שייכות פגישת וילנה ביוני 1903; הפגישה שהתקיימה בקייב בחול המועד סוכות של אותה שנה; הקדם-קונפרנציה שכינסו בוורשה אלה שיתנו ידם ליסוד מפלגת הפועלים הציונית הסוציאליסטית חצי-שנה מאוחר יותר, ביולי 1904; וההתייעצות השנייה של 'הוורווי'דניה' בקרוצ'ה בספטמבר 1905.¹³ בשיחות שיתפו עצמם מנהיגי האגודות וגם אישים שיצאו להם מוניטין כבעלי אשכולות בתחום החשיבה העיונית הנדרשת. המתדיינים ניסו ליישב פערי נוסח פרוגרמטיים בינם לבין עצמם תוך היענות לתמורות שהתחוללו. תהליך התחברותן של האגודות למפלגה היה אפוא במהותו ניסיון של תיאום ושילוב הקונספציות השונות לכלל מצע מחייב, ובמקביל לכך – תיאום והתקרבות אישית בין מנהיגי האגודות תוך קביעת סולם הנהגה חדש ביניהם.

ברם, חיש מהר התברר כי בשורה של עניינים, רעיוניים במפורש, חרקה ההידברות ונתגלעו חילוקי דעות רציניים. כתוצאה מתהליך ההידברות נוצרו שתי מפלגות: האחת בקונפרנציה המייסדת של דצמבר-פברואר 1904-1905 באודסה, שהונהגה בה היסוד למפלגת הפועלים הציונית הסוציאליסטית;¹⁴ והשנייה היא מפלגת הפועלים היהודית הסוציאליסטית שיסודה ב'וורווי'דניה'.¹⁵

12. שלמה קפליוש (קיוויץ), זכרונות על עלילותיו במפלגת פועלי-ציון ברוסיה, שמור בחטיבת פועלי-ציון בארכיון המפלגה לשעבר במוסקוה, חטיבה 272. ראה גם סקירתו של נחום ניר על ה'פארבאנד' הפולני וסקירתו של יעקב זרובבל על פועלי-ציון הפולטאווים, רויטער פנקס, 2, ווארשע 1927.

13. רויטער פנקס, 1, ווארשע 1921, עמ' 127.

14. הקונפרנציה 'נתארקה' לאחר שהמשטרה חשפה אותה ומשתתפיה בילו בצוותא בבית-הסוהר. עם שהרודם פרסמו גילוי דעת על האיחוד. מ' ברעגמאן, 'די ערשטע יארן פונם פראלעטארישן ציוניזם', שם, עמ' 172 ואילך.

15. המפלגה התגבשה פורמלית בפסח תרס"ו. היא נקראה גם מפלגת הסימיסטים או על-פי ראשי-התיבות שלה ברוסית, סערפיסטים.

יחד עם זאת, ההידברויות לא הקיפו את כל האגודות. מפלגת הפועלים הסוציאל-דמוקרטית היהודית פועלי-ציון (הברוכוביטסים) לא היתה אלא פעולת 'מאסף', התלקטות ארגונית של מחוז פולטאוה, שהיה שולי בתחום המושב היהודי ברוסיה, עם מקצת אישים בולטים ממקומות אחרים. היא יצגה מיעוט קטן ומבוטל של החוגים, ורק מחוזות ורשה ולודז' הקנו לה הקף המוני יותר.¹⁶

בצד העימותים הרעיוניים פעל פה ושם לא מעט הקושי של המנהיגים המקומיים להפקיע מרשותם את סמכותם ולנגוס בנוסח שכבשו לעצמם בדי עמל ונצמדו אליו. שלא במוצהר פעלה גם הרתיעה של מקצתם לכוף מרותם למרות עדיפה, ובכלל הקושי לראות את הדברים בפרופורציות סבירות. לעתים זו היתה התנצחות אידאולוגית של עולי ימים, שלא תמיד היו להם הכלים הרעיוניים להתמודד גם עם סוגיות פרגמטיות. התנצחות מסוג זה התחוללה בעת הקרע שבין יצחק טבנקין, בן-ציון ראסקין ונחום רפלקס ואנשיהם בחוגם בוורשה מזה ובין אנשי פולטאוה ונספחיהם ברוסיה מזה על השאלה האם הפלשתיניזם הוא בגדר של עיקרון או שהוא פרוגנוזה. נשתזרה בזה נחישותם של אנשי ורשה שלא לקבל על עצמם בשלמות את עולה של מפלגה מאוחדת. כאן נעוצה גם ראשיתה של תאוריית 'הכלליות' המפורסמת של יצחק טבנקין, המסיפה למעשה לקיומם של מערכים רחבים ככל האפשר, המתירים קיומן של קבוצות אידאולוגיות הנאבקות ביניהן על ההגמוניה. נחישות זו חיבלה ביכולתה של מפלגת פועלי-ציון הסוציאל-דמוקרטית, שהתארגנותה התגבשה במרס 1906, לקרום עור וגידים של ממש ולהמריא מבחינה ארגונית. מובן שכל המחלוקות באו לשם שמים וההתעקשות על קוצו של יו"ד נראתה בעלת חשיבות עליונה, בחינת ישועה אמיתית לעולם היהודי הדווי.¹⁷

הלוקליזם המופרז, כפוי מכוח התנאים הפוליטיים המעיקים ומוגבר מפאת יומרות אישיות, מוצדקות או ריקות, העיב אפוא על השיח, חרף עוצמתם של האילוצים וחרף המודעות לצורך לקיים ארגון מפלגתי רחב ובעל כושר השפעה. הוסף על זה את מיעוט הפרסומים המפלגתיים, את השימוש בחוזרים שהדפסתם בקטגוריה היתה מצומצמת וגרועה, בצד ציוויי מחתרת מחמירים והולכים - כל אלה המשיכו להזין את הפרטיקולריות וכרסמו במשמעת למוסדות ההנהגה.

זאת ועוד: תהליכי ההתקרבות בין האגודות לצורך הגיבוש במפלגות הזעיקו מניה וביה את שלטונות המעקב הצאריים. כנאמר, הם לא התקשו לעלות על עקבות הארגון באמצעות מודיעין שתול ופרובוקציה שהופעלו בנדיבות תקציבית. המנהיגים אותרו במקומותיהם או במסעותיהם, חרף השימוש בעשרות כינויים מחתרתיים,

16. ראה חיבורי, בר ברוכוב: המעגל הראשון (1900-1906), תל-אביב 1976, עמ' 254 ואילך; וגם משלו: חבר ויריב: יצחק טבנקין במפלגת פועלי-ציון 1905-1912, תל-אביב 1986, עמ' 53-80. לעניין הישרדותה של מפלגת הפועלים הסוציאל-דמוקרטית היהודית פועלי-ציון והתעצמותה מאוחר יותר ראו להקדיש דיון מיוחד.

17. מ' מינץ, חבר ויריב, עמ' 33-81.

ומעצרים שיבש את ניצני ההתלכדות או אף הצמיתם לפני שהספיקו להכות שורש כלשהו.

לכל אחת מן המפלגות שנולדו במהלך הקונסולידציה זומנו אפוא ימי חסד מועטים עד כדי גיחוך, תקופת 'פרץ וסער' קצרה לפני שהאוכרנה הרוסית השכילה לסגור עליהן מכל עבר. מנהיגי המפלגות נרדפו עד צוואר. צמרות האגודות נקטמו, מקצת המנהיגים נעצרו ורובם נאלצו לחמוק לחוצה-לארץ. יתרה מזו: המפלגות גם שקדו לַמַלֵּט את החברים הבולטים מן הבחינה האינטלקטואלית, מתוך הנחה שחירותם ובטחונם הם ערוכה לרציפות המחשבה המפלגתית וממילא לקיומה.

התהליך דחק שורה של אישים מבטיחים אל מחוץ למעגל הפעילות בשטח וכפה סלקציה בצמרת שלא תאמה תמיד את ההעדפות המומלצות. המפלגה נאלצה לסמוך על מי שנותר חופשי ברוסיה או על אלה שהצליחו לחמוק לחוצה-לארץ, לא תמיד בברכת המפלגה.

נחוץ לציין שהמפלגות הסוציאליסטיות הלאומיות היהודיות, לרבות פועלי-ציון הסוציאלי-דמוקרטים, ניווקו מעט יחסית. צמרותיהן לא נתפסו למאסר ממושך, ועל-פיירוב מצאו דרכן בנקל לגולה הפוליטית. וכך קרה, שמקרב פועלי-ציון הסוציאלי-דמוקרטים חמקו אל מחוץ לגבולות רוסיה בר ברוכוב, ליאון חזנוביץ', יצחק בן-צבי, יעקב זרובבל (ויטקיין), יצחק טבנקין, אפרים בלומנפלד (דוד בלוך), אלכסנדר חשין (צבי אורבוך), מרדכי יארבלום. נחום רפלקס (ניר) גנו עצמו בפטרבורג, וכמוהו נבלעו גם מנהיגים אחרים. רבים מהם יצפו מחדש לאחר מהפכת פברואר 1917.

גם בשלב הגיבוש המפלגתי הרחב שמר המנהיג האינטלקטואלי על משקלו המועדף ושימש מוקד לסגירה ולהתפעמות; אלא שההקפים החדשים ופזורתם המורכבת חייבו כי לצד המנהיג התאורטיקן יופעלו אנשי ארגון שמיומנותם בכך, היודעים להשתלט על לוגיסיטיקת הקשר עם שלוחות מסועפות בסיטואציה מחתרתית. התהליך התחזק גם מכוח שיקולי ההישרדות במחתרת, שנטו להפריד בין המוקד המארגן לבין המוקד שהופקד על הספרות ועל הפרסומים הפריודיים. במוקד הראשון שיתפו עצמם אנשי המנגנון הארגוני ('המכונה' המפלגתית), ואילו בשני ירבה ההנהגה התאורטית.

להלכה קיוותה המפלגה כי שני הגופים שהופרדו מטעמי יעילות וזהירות ידעו לשתף זה את זה בשיתוף הרמוני. ברם, התברר חיש מהר שהתקוות היו גאיביות: למעשה התהוו שתי רשויות שנאלצו לשקול את החלטותיהן בנפרד ולא אחת מתוך אספקטים שונים. המוקד הארגוני ראה לפניו את הצד הטקטי, ואילו המוקד התיאורטי נטה לשקול את הצד האסטרטגי העקרוני. מחלוקות כאלה התגלו סביב עניין ההשתתפות בבחירות לרוֹמָה הראשונה. במקום הרמוניה השתלטה לא אחת דיסהרמוניה, ונדרשה דאגה כיצד ליישב מחלוקות ופערים. המוקד המארגן היה נייד יותר ואפקטיבי יותר ופעל במודע, על-פיירוב מטעמי תקציב או אולי בהסח הדעת, לְמַעַר את הָקָף עשייתו של המוקד התאורטי. שלא בכוונה הוא צָרַעַר על האוטוריטה המקודשת של ההנהגה הרעיונית.

בעיית התקציב העיקה על העשייה המפלגתית. זו היתה מצוקה בלתי-יפוסקת. בצד

הרדיפות של המשטרה היתה זו המצוקה הכספית שהדמימה את הארגון והביאה אותו לכדי חידלון. מפלגות רבות נאלצו להזדקק לפעולות שוד, הידועות כ'אקסים', כדי להבטיח את רציפות פעולתן. גם הסניף הוורשאי של מפלגת פועלי-ציון נגרף למעשים מסוג זה, ורבים ראו בהם הכרח לא יגונה. הפעילים המפלגתיים נאלצו להתקיים מהכנסותיהם, או להסתמך במידה כזאת או אחרת על סיוע ממשפחותיהם, ובה בעת הוטל עליהם להיות ניידיים.

על כן מסתבר כי מאחורי הוויכוח העקרוני בדבר שמירת הויקה אל ההסתדרות הציונית הסתתרה לא אחת גם בעיית המימון של פעולות המפלגה. קופת ההסתדרות הציונית היתה מקור אפשרי חשוב למימון פעולותיה של מפלגת פועלי-ציון הסוציאלי-דמוקרטית. אנשי המנגנון הארגוני של המפלגה, ואחר-כך אנשי המנגנון של מה שכונה 'הברית העולמית', היו ערים לנושא ונרתעו מהכרעות בדבר קרע עם ההסתדרות הציונית.

התהליך שתיארתי חופף את השנים עד סתיו 1907. בתולדות העשייה המפלגתית הפוליטית והמהפכנית ברוסיה, הלא-יהודית והיהודית כאחת, זהו עידן ההתעוררות וההתקדמות. בשנת 1907 פשטה הריאקציה ששמה קץ לרוחות החירות.

* * *

אם אבקש לסכם את תקופת הבראשית שניסיתי לעיל לתאר את דיוקנה, אומר שהנהגה מתאפיינת בראשוניותה, בהיליותה המקורית, בספונטניותה, בדבקותה הרעיונית וכידיעה טובה כיצד להתמודד עם המצוקות של החוגים המקומיים. זו הנהגה השומרת על מגע בלתי-אמצעי עם אנשיה, על רעות וחברות. סמכותה איתנה והיא זוכה לאישור חוזר יום יום, שעה שעה. היא דמוקרטית במובן המפלגתי: החלטותיה אינן כפויות, שכן אומנם הן נשקלות לעתים בחדרי חדרים ונוחתות מלמעלה, אולם הן נפוצות מהר בין אנשי השורה, זוכות למשוב מידי והציבור מקבל אותן כהחלטותיו-שלו.

יש לציין כי המנהיגות שאנו דנים בה מתגייסת מקרב האינטליגנציה המפלגתית. אין בקרבה אנשים שבאו מן הסדנה או מן החרושת.

תקופת השפל והריאקציה: 1907–1913

בסוף 1907 נפתח עידן חרש בתהליך הנחייית המפלגה וממילא בסוגיית המנהיגות.¹⁸ קיומה של המפלגה בשטח ממש היה אז יותר Pro forma, זיכרון לתהילה שהיתה ולאש שכבה יקודה. המספרים על הקפי החברות בשנות 'הסער', ועל אחת כמה וכמה בשנות הנסיגה, היו על-פי-דבר פרי דמיון חסר-יסוד ופרוע, ולרוב הם הועלו מתוך שיקולים שטעמם נעוץ ביחסי הציבור המפלגתיים, בעיקר מחוץ לגבולותיה של המדינה. חברי הוועד המרכזי שנאלצו להסתלק מרוסיה הקימו לשכת חוץ-לארץ

18. להלן יתמקד דיוני בגורל מפלגת פועלי-ציון הסוציאלי-דמוקרטית.

מכוח הסמכות שגשגתה בידיהם, ולשכה זו ביקשה, ונאלצה, לדבר בשם 'ההמונים' שנתרו מאחוריה ב'מולדת';¹⁹ וככל שהודעותיה היו סוגסטיביות יותר, תועלתן נתגדלה והלכה בעיניהם. המספרים על החברות היו אלמנט חשוב במשא-ומתן הבין-מפלגתי על יצוג והם קבעו את החלוקות הפרופורציונליות של כיבודים ושל סיוע, לכשזה ניתן.

הלשכה פעלה פורמלית כשלוחה של הוועד המרכזי או שנתכוננה כצוות היגוי בלעדי, הממקד בידי את הסמכות כולה. אולם הכוונה המפלגה בשלטון-רחוק היתה קשה עד בלתי-אפשרית. האוכרנה התבייתה היטב על דרכי הקשר. היא היתה מדווחת להפליא וכל ניסיון להכות שורש רק הוסיף מכשלה על מכשלה. המשטרה הצארית לא התקשתה לפענח קודים למיניהם ואת מערכת התקשורת בכללה. אחד האמצעים הרלווחים היה שליפת המכתבים והחוזרים שהועברו בדואר ומעקב צמוד אחר הנמענים לאחר שהמשטרה חזרה ושיגרה אליהם את החומר.²⁰ אין פלא שכל מוקד ארגוני שהופעל כדי צמל פוצה במהירות וחבריו נתפסו למאסר ולהגליה. בתנאים אלו החזיקו מעמד פרקי זמן ממושכים יחסית רק אגודות שלא הבקיעו את סגירותן הפנימית. הכוונה לאלה שהנהגתן המובילה לא נודלולה ולא בטלה בלחץ הקונסולרציה המפלגתית והן טרחו בכוונה תחילה שלא להקפיד על כללי הכפיפות - לא לוועד המרכזי בעודו ברוסיה ועל אחת כמה וכמה לא לשלוחתו בחוץ-לארץ. על רקע זה, ולמורת רוחם של רבים, צצו נסיונות לרצידיבות איך-אולוגיות וצערור בלתי-פוסק על סמכותם הפורמלית של המוסדות החדשים שהמפלגה ביקשה להקים כדי להשתלט על המשבר.²¹

19. הרכבו של הוועד המרכזי הראשון שנבחר בוועידת פולטאוה איננו נהיר לחלוטין. אין ספק שנכללו בו בר ברוכוב, יצחק בן-צבי ואלכסנדר חשין. ראה: מ' מינץ (עורך), ועידת קראקוב של מפלגת פועלי ציון ברוסיה, 1907 (תעודות), ז, תל-אביב 1979, עמ' 124. גם אין לנו תמונה ברורה של הרכב הוועד המרכזי שנבחר בוועידת קראקוב, הוועידה השנייה. אין עמי ספק שהשלושה שאווכרו המשיכו לכהן בוועד, ואפשר שנספח אליהם אפרים בלומנפלד (ואב בלוק), שיצג את פולין. מבין הארבעה הידועים, נשמט מיד בן-צבי, שכבר קודם לכן שוגר לארץ ונעשה, לא מעט בברכת המפלגה ברוסיה, למנהיגם של פועלי-ציון בארץ. חשין חזר לרוסיה כדי לפעול שם. תנאי הפעילות המהתרתית הדימו אותו חיש מהר ותועלתו היתה מועטה. מחוץ לרוסיה נותרו ברוכוב ובלומנפלד ולמעשה הם היו לשכת חוץ-לארץ. אחרי הקונפרנציה השלישית ב-1909 שונה ההרכב של הלשכה בחוץ-לארץ, בעיקר בשל מעורבותם של ברוכוב ובלומנפלד בפעולות של משרד הבריית העולמית וקופת פועלי ארץ-ישראל (קפא"י). ללשכה הרוסית נוספו או אברהם שולימוביץ' (רוצקי) שבא מרוסיה (הוא חזר אליה כשנה לפני פרוץ המלחמה ב-1913) ויצחק לב (בנימין) שבא מוורשה. השניים נצטרפו לברוכוב והיו פורמלית לשכת החוץ של המפלגה שברוסיה.
20. בחטיבת האוכרנה, השמורה בארכיון הממלכתי המרכזי של הפדרציה הרוסית במוסקוה, נמצאת יחידה מיוחדת הכוללת בתוכה יותר ממאה-אלף מכתבים שנשלפו ובתוכם כמונן מספר אדיר של מכתבים ששלחו חברי המפלגות היהודיות. בלי מחקר קפדני של המידע השמור בהם לא ניתן לשחזר את ההיסטוריה הממשית של המפלגות האלה. מובן שהסק זה תופס גם לגבי המפלגות הלא-יהודיות.
21. ידועה פרשת סניף פולטאוה, שהתגבש מחדש אחר המפולת של יוני 1906 ונקט מדיניות

ברם, התופעה המתוארת היתה שולית מעיקרה. קבעה העובדה שההנהגה שהתלכדה מחוץ לגבולות המדינה נטלה לידה סמכויות מכוה הוראות של ועידות מייסדות, גם בלי שהקפידה אחרי ועידות אלו על סדר ארגוני מתוקן, שלא לדבר על גוהל חוקי לקבלת החלטות. היא 'הקהילה' ועידות או מועצות על-פי שיקולים שרירותיים,²² זימנה נציגים שלא על-פי כללי יצוג ובחירה מתוקנים והפעילה תקנות בהתאם לצרכים טקטיים שנידונו והוכרעו בחוג הצד של המשלחת. כך למשל הוקנו זכויות הצבעה כפולות ומשולשות למשתתפי המועצות, כדי שפורמלית יוכלו לייצג סניפים נוספים. הצבעתם לא נעשתה תמיד על-פי ההוראות שבאו מן המקום, אלא על-פי שיקולים אחרים, מוכתבים. ואגב, השלוחה המנחה של פועלי-ציון הרוסים בחוץ-לארץ הקיפה רק לעתים רחוקות שלושה איש. על-פי-כך זה היה פורום שנכחו בו שניים בלבד. מצב זה יכול היה להיסבל אובייקטיבית, מכיוון שהמפלגה בשטח דעכה והלכה. הנתונים שבידינו מדברים על מספרים מזעריים. הלשכה בחוץ-לארץ הורתה רק בחצי-פה בפרטי המצב לאשורו והיתה מנחמת את עצמה, ואת 'הציבור' שלה, בניסיון להשוות את מצבה למצבו של 'הבונד'.²³

התמורה גררה עמה שינוי באופיה של ההנהגה. שלא כמו ההנהגה בעידן הפותח, בחוגים ובמפלגה המתלכדת, שהיתה מעיקרה הנהגה אידאולוגית ואינטלקטואלית, היה ניתן כעת גם להתברך בהנהגה שעיקר כוחה ביחסי ציבור ובעסקנות שמסביב לשולחן בבית-הקפה. זו לא היתה עוד הנהגה שנאלצה להוכיח עצמה יום ויום ושעה שעה בתנאים של דמוקרטיה המונית וכושר הביצוע או הארגון לא היה עוד קריטריון קובע. היא פעלה בתנאים של חירות 'מנותקת' וקיימה את עצמה בחוג צד, משפחתי, של מהגרים פוליטיים. זו הנהגה תלושה מן השדרה המפלגתית הרגילה העושה מעשה על-פי שיקולים פרגמטיים של עסקנות. היא נהפכה לאט לאט למועדון צד מאוד, שאיננו כפוף לשום ביקורת של ממש ועושה מעשיו בכפוף לספונסניות אינדיווידואלית, שיש עמה לא אחת הונחה וקלות דעת. לא התקיים עוד הכורח להציב כראשה אדם המצטיין כאידאולוג הסוחר 'המונים'; עתה נחשב יותר אדם

אופוזיציונית למרכז המפלגה ולהחלטותיו. מקצת פרטים על הנושא בקובץ: מ' מינץ (עורך), ועידת קראקוב של מפלגת פועלי ציון ברוסיה, 1907 (תעודות), עמ' 22-24.

22. ראה למשל את סוגיית הוועידה השנייה של המפלגה שכונסה בספטמבר 1909 בווינה. היא נהפכה ברגע אחרון לקונפרנציה, כדי להימנע מהחלטות מכריעות בענייני השתתפות המפלגה בקונגרס הציוני. דיוניה התפרסמו לראשונה ב: "זרבבל (עורך), יידישער ארבעטער פנקס, 1, ווארשע 1927, עמ' 172-279.

23. על 'הבונד' דיברו 'המקורות' כי בשטח נמצאו לו כ-300 חברים בלבד. אם 'לבונד' היה כמספר הוה, או אז היו יכולים פועלי-ציון להציג מספרים זעירים מאוד בתור השג. ברם, השלוחה נמנעה מלנקוט מספרים של ממש. גם לא ניתן לוודא את המצב באמצעות תחשיבי מנייגם של שוקלי השקל. אגב, ראוי להטעים שכל הנתונים על 'הבונד' היו פרי משאלות לב פועלי-ציוניות. גם בניסיונות אלו 'הבונד' היה ארגון גדול, שקף החברות בו נאמד באלפים.

היכול להתברג היטב למוסדות עתירי סמכות וכסף ולהאציל מקצת מאלה גם על מפלגתו.²⁴

אמרנו שהנציגות טורחת לקיים בידיה סמכות פורמלית. ברם, היא מתגבשת כגורם עצמאי ומזכירה את ה־perpetuum mobile. הדמוקרטיה הפנים-מפלגתית, שהיתה עיקרון מוצהר בשלב הראשון, הולכת וגשדפת ויונקתיה היבשות קורסות בפני מה שנקרא בלשון המליצה 'צנטרליזם דמוקרטי'. מבנה זה הוא כידוע יותר צנטרליסטי מאשר דמוקרטי, אפילו לא נשעה לדוגמה המובהקת שהתגלמה בבולשוויזם; כלומר ההכרעות מתקבלות במרכז השואב סמכותו מאיזה עידן מייסד, בחינת מעמד הר סיני, שדפוסי המקוריים ולעיתים גם חומר האדם שהיה שותף להם אבדו ואינם. התקשורת בין המרכז הזה ובין מה שנקרא 'המוני המפלגה' מועטה ומשובשת, ומה ששרד הוא אפוא מראית עין של משאל דמוקרטי. הכלל: יציגותה של ההנהגה אינה עוד ביטוי לדמוקרטיה פנים-מפלגתית קדנת.

מלבד זאת, הגלות נגסה בהנהגה של פועלי-ציון הרוסים. קופת המפלגה לא היתה יכולה לממן מנגנון בחוץ-לארץ. החברים נאלצו להבטיח לעצמם תעסוקה מכניסה, ומטבע המחויבויות הם ניתקו עצמם לא אחת ממפלגת-האם. כך, למשל, נשכרו רבים מהם לעבוד במערכת העיתון של פועלי-ציון האוסטרים, דער אידישער ארבייטער, וממילא נאלצו לכוף עצמם לתוואי אידיאולוגי שונה. מקומות עבודה אחרים נמצאו לאחרים מהם בהנהלת קפא"י או בחברות פעילה בזוכרות הברית העולמית של מפלגות פועלי-ציון. אחדים גם עלו לארץ-ישראל לצורך השתקעות או לצורך מילוי תפקידים. ליאון חזנוביץ', למשל, נשכר למערכת העיתון באוסטריה, נסע לגבש את המפלגה בארגנטינה ופעל שם פעולה סוערת נגד חברת יק"א עד אשר גורש ביוזמתה מן המדינה. אחר-כך מצא את מקומו בהנהגה של הברית העולמית והיה למזכיר רב-הפעלים. יעקב זרובבל אף הוא נאחו תחילה במערכת העיתון באוסטריה. אחר-כך עלה ארצה, פעל במערכת האחדות והשתלב לחלוטין בענייני המפלגה בארץ. אפרים בלומנפלד (דוד בלוך) מצא אחיזה ב־קפא"י במצוות הברית העולמית. מטעמה עלה לארץ, כדי לרכז את מפעלה שם, וניתק עצמו מן המפלגה הרוסית. חשין הוזמן לעבוד במערכת האחדות. גם ברוכוב שקל אם לעלות לארץ-ישראל לצורך השתקעות ופעילות מפלגתית שם, אבל נדחה ונתע חליפות.²⁵ הוא נאלץ לחפש לעצמו תעסוקת ספרותיות או מחקריות שונות, כדי שיוכל לקיים את משפחתו, ולא אחת נאלץ להזניח את מחויבויותיו למפלגה ברוסיה.²⁶

24. דעיתו של ברוכוב כמנהיג ועלייתו של חזנוביץ' הן תופעות מאלפות. כוונתי לעידן של לשכת חוץ-לארץ, שנשתזרה ונבלעה בלשכת הברית העולמית וגם אותה איישו לעתים קרובות אלה שבאו מרוסיה. ושוב: כוונתי לחזנוביץ' (כתריאל), אף כי ראוי להדגיש כי היו לו יומרות תאורטיות ותורמתו לא היתה מבוטלת.

25. מ' מינץ (עורך). אגרות בר ברוכוב 1897-1917, תל-אביב 1989, אגרות 1909.34, 1910.1, 1910.5, ובמבוא לאגרות עמ' 59 ואילך.

26. בן-צבי לא נשתלב בפעילות השלוחה בחוץ-לארץ. הוא עלה מיד ארצה והיה למנהיגה המוכר של המפלגה בארץ.

בימי המלחמה והמהפכה, 1914-1918

הקרע והנתק המעשיים שבין מה שהיה המפלגה ברוסיה לבין צוות ההנהגה שהגחית עליה הוראות מבחון נחשפו בכל עוצמתם עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה. כבר לפנייה היה ברור שהמצב הוא בלתי־נסבל וחסלני במהותו, ואם המפלגה מבקשת לקיים עצמה כגוף פוליטי ברוסיה, עליה לחזור ולכוון בהקדם את מוסדותיה בתוככי העורף הציבורי הממשי שלה. לצורך זה שב לרוסיה אברהם שולימוביץ' (רווצקי), שהצליח לחדש את פרסומי המפלגה וקשר קשרים למחוזות מפלגתיים נידחים.²⁷

אגב, עם פרוץ המלחמה נתפוגגה גם שארית מראית העין. באוגוסט 1914 נאלצה לשכת המפלגה בווינה לחסל את ענייניה. ברוכוב נדד למילנו ומשם לארצות־הברית ואיבד בדיעבד את מערכת הקשר ואת המחויבות לזיקה אינסנסיבית לענייני חבריו ברוסיה. החבר השני, יצחק לב (בנימין), 1891-1954, החליט במילנו לשוב לרוסיה. עם נסיגת הרוסים הוא נותר בפולין והשתלב במאמצים לחדש את פעילות המפלגה שם וממילא הניח אה היסודות לעצמאות המפלגה בפולין.²⁸ כך חדלה להתקיים הלשכה בחוץ־לארץ והאגודות המעטות ברוסיה שהחלו להתאושש ולכבוש לעצמן אוהדים ראו עצמן נתונות לגורלן והשתדלו לשקם מוסדותיהן. מטבע הדברים עלתה בקרבן הנהגה חדשה.

בבוא ימי החירות לאחר מהפכת פברואר, חזרה המפלגה ברוסיה והחלה לקרום עור וגידים. הסניפים התחדשו וחדשים נוספו למכביר. החברות בהם התרחבה ללא הכר. הוותיקים נעשו מיעוט מבוטל. בראש הסניפים התייצב צוות הנהגה חדש שמשך את סמכותו מקהל החברים החדשים, על־פירוב אנשים צעירים ובעלי השכלה, שהמסורת המפלגתית והאידיאולוגית נודעה להם במטושטש ובאינטרפרטציה עדכנית. מה גם שהאירועים שבאו דחופים וחדשים דחקו את הסניפים למערבולת של הכרעות חסופות ולעיתים לא הותירו אתגחתא למחשבה ולפולמוס־שיח רציני.

אומנם בצוותים המובילים חזרו והופיעו פה ושם אנשים שהיו פעילים בתקופת הייסוד ונתגמדו ונצטנעו בתקופת הריאקציה. הם גילמו את המסורת, ולרבים מהם היה נדמה שאין עוררין של ממש על מסורת זו. עם אישים אלה נמנו אריה ברלינראוט, איש אשכולות ובעל סגנון שהיה עמוד התווך במוסקווה;²⁹ נתום רפלקס

27. על תהליך ההתנערות ראה מאמרו של א' גערשענזאן, 'דער ליטווישער ראַיאָן־קאָמיטעט', בתוך: 'זרבבל (עורך), 'ידישער אַרבעטער פּנקס, עמ' 305-312.

28. 'לב, אין געראנגל, תל־אביב 1972, עמ' xvii.

29. אגב, ברלינראוט קיים כל הזמן קשר מכתבים עם ברוכוב והיה מן המעטים שהטיבו להבין את התמורות העיוניות שחלו אצלו. לאחר מות ברוכוב הוא הופקד על עובונו ברוסיה. ברלינראוט מילט חלק ממנו לחוץ־לארץ וגורלו של החלק האחר, שהוא חשוב לא פחות, איננו ברור. מכל מקום, בחינת דברי ימיו של ברלינראוט בתקופת השלטון הסובייטי היא למיטב הבנתי המפתח ללימוד תולדותיו של עובון ברוכוב ולפרטים ביוגרפיים הקשורים בחודשים המעטים לשהותו ברוסיה ערב מותו.

(ניר), 1884–1968, שיצג את פטרוגורד ונעשה נציגה הרשמי של המפלגה במערכת המוסדות המהפכניים החדשים שישבו בעיר הזאת; זיאמה אוסטרובסקי, שחידש את הסניף ביקטרינוסלב; ואדים מנצ'יקובסקי, שחזר לחלוש על המוקד המפלגתי בקרים, ועוד אחרים. עם זאת, בראש הסניפים התייצבה עתודה צעירה וחדשה מעיקרה. כוונתי לזאב אברמוביץ' (1891–1970), גות בארו (1889–1955), אברהם טננבוים (אלטמן), נתן גרבר, זליג ברייטער, דניאל אוורבוך, ליובה ארוצקר.³⁰

לשני אנשים נשתמרו חיבה והערכה בקרב המפלגה הישנה-חדשה, ובהחלט אפשר שפעל כאן בעיקר השיקול כי יש בכוחם לעמוד בפרץ ולסייע למפלגה המתחדשת לשמור על הרציפות הרעיונית שלה. היו אלה בר ברוכוב ויצחק שימשלביץ' (בן-צבי). מיד עם חידוש פעולתה חזרה צמרת המפלגה וקראה להם במפגיע לשוב לרוסיה ולסייע בידיה. ברוכוב חזר, אבל נקלע מניה וביה לעימות אידאולוגי מעיק עם האקטיבה המפלגתית החדשה והצעירה (זאב אברמוביץ' וצבי פרידליאנד). בן-צבי נמנע מלעשות זאת, שכן ראה את מקומו בארץ-ישראל ובפעולה בקרב המפלגה שם. ברם, הדבקות בשני אלה אין לראותה כהוזהות עם גישותיהם הפוליטיות כפי שהן נחשפו בעת המלחמה או בשנים שלפניה.³¹ חברי המפלגה, ותיקים וחדשים כאחד, לא היו מודעים לטיב התמורות הרעיוניות שעברו על השניים במרוצת השנים. חיבתם התרפקה על המסכת הרעיונית של ה'פועלי-ציונות הקלסית', כפי שהתנסחה ב'פלטפורמה שלנו', שהשניים נחשבו לאדריכליה.

גם רבים אחרים מן ההנהגה הוותיקה חזרו לרוסיה כדי לתרום למפלגה. היו ביניהם אלכסנדר חשין (צבי אוורבוך), מרדכי יארבלום, ראובן קנדורסקי, יעקב זרובבל ועוד רבים שהשפעתם לא ניכרה כל כך. שיבתם לחיק מפלגתם הורתם ובעיקר לצמרת ההנהגה לא היתה פשוטה ונלכבת. בוועידה השלישית של המפלגה שכונסה בקייב (אוגוסט–ספטמבר 1917) בלט הפער הרעיוני בין דור הוותיקים לבין העתודה הצעירה. אף שהוותיקים מצאו עצמם בוועד המרכזי החדש, משקלם המעשי בשטח לא ניכר. עם זאת, למפלגה לא ניתן מרווח של זמן שהיה מאפשר לה לחזור ולגבש את עצמה בצורה ממוסדת ומתוקנת.

נעיר עוד כי מן הבחינה הסוציולוגית, האקטיבה הצעירה החדשה של הנהגת פועלי-ציון בסניפים ובמרכז לא צמחה משכבות שהיו שונות מאלה שהנהגה הוותיקה נתגייסה מהן בראשית המאה. גם כעת בלטו בעלי השכלה תיכונית מסודרת ואקסטרנים, בצד שוליות של בעלי-מלאכה שרכשו לעצמם השכלה בחוגי ההשתלמות המתחרתיים. נספחו אליהם גם סטודנטים שחזרו מאוניברסיטאות בחוץ-לארץ ומצאו את מקומם בקרב פועלי-ציון.

אירועי המלחמה והמהפכה חתכו חלקים מן הטריטוריה הרוסית, פיצולה בפיצולים

30. לפרטים ראה: מ' מינץ (עורך), הוועידה השלישית של פועלי-ציון ברוסיה, 1917 (תעודות), ב, תל-אביב 1976.

31. ראה חיבורי: זמנים חדשים – זמירות חדשות: בר ברוכוב 1914–1917, תל-אביב 1988, עמ' 330–356.

שונים ויצרו זמנית יחידות פוליטיות שהמפלגה היתה חייבת להסתגל אליהן. ההיסטוריונים לא הקנו, להערכתם, משקל מספיק לעובדה שבשנת 1918 לא שלטה הרפובליקה הסובייטית על הטריטוריות של המיעוטים הלאומיים במערבה של האימפריה וממילא לא הלשה על תחום המושב היהודי ועל עיקרו של הציבור היהודי (לפחות 80 אחוזים ממנו). בשטח התהוו תצורות מדיניות ריבוניות למחצה ולרביע. קמו הרפובליקות הפולנית, הליטאית והאוקראינית, ולצדן החלה לקרום עור וגידים הרפובליקה הביילורוסית. כל אלה חייבו את היהודים ואת מפלגת פועלי-ציון בכלל זה להסתגל למצב החדש, לעצב מפלגות נפרדות לכל שטח ושטח ולגבש מוסדות הנהגה בכל אחד ואחד מהם.

הצמרות של פועלי-ציון שהופקרו על המפלגה ביחידות הממלכתיות החדשות לא חברו אפוא כתוצאה מתהליך צמיחה סולידי וכפועל-יוצא של ויכוח מסודר וממושך, אלא הורכבו לא אחת בחיפזון גם מאנשים שלא הכו שורש במפלגה וממילא נכנעו מאוחר יותר ללחצים שהמפלגה לא תמיד רצתה להיכנע להם. בהעדר סמכות מרכזית חזקה ועל רקע הפיצול הפוליטי, בלטה ההתרוצצות בפוליטיקה הפועלי-ציונית. באוקראינה היתה חזקה הסיעה שתמכה בתביעות הלאומיות של האוקראינים. בראשה ניצבו שלום גולדלמן ואברהם רוזקי, שנמנו עם צוות ההנהגה הוותיק. כנגדה פעלה סיעה פרו-בולשוויקית ואנטי-אוקראינית, שהורכבה מעיקרה מצעירים כמו שמואל בז'יז'סקי מקייב, ברוך אדמסקי מקייב, יעקב גאנפולסקי. בביילורוסיה לא היתה לתברי פועלי-ציון אוריינטציה על עצמאות ביילורוסיה. המוקדים המארגנים של 'יק"פ פועלי-ציון' הופיעו באוקראינה ובביילורוסיה, והם נצטרפו בעיקר מן העתודה החדשה והצעירה של המפלגה. לעומת זאת, בשטחה של הפדרציה הרוסית ניכרה יותר הדבקות בפועלי-ציון הסוציאלי-דמוקרטים, וממילא בהנהגה הוותיקה, אולם ציבור החברים שם היה מזערי, שכן עיקרו של הציבור היהודי נמצא בתחום המושב לשעבר.

הפער התרחב עם החרפתה של מלחמת האזרחים. אירגוני ההתנכלות ליהודים והפרעות האכזריות של צבאות הרפובליקה האוקראינית והצבאות הלבנים שבהנהגת הגנרל דניקין גלגלו על המפלגה משבר פרמננטי. המהפכה וההתמודדות עם הלחץ הבולשוויקי דחקו את ציבור החברים למצוקה בלתי-פוסקת ולמלחמת מאסף שהתישה את הכוחות, שלא לדבר על האובדן המעשי בכוח-אדם מעולה שהסתפח אל היק"פ (המפלגה הקומוניסטית היהודית) ואל המפלגה הבולשוויקית. המפלגה ברוסיה הסובייטית התפצלה, כידוע, לזרם הפרו-בולשוויקי, היק"פ, שהאמין באפשרות לקיים סימביוזה אידאולוגית וארגונית בין הכמיהות לארץ ובין הנאמנות לאינטרנציונל הקומוניסטי, ולזרם הסוציאלי-דמוקרטי, שלא רצה לקפל את הדגל הפועלי-ציוני המסורתי. הזרם הראשון גאלץ להתפרק ולהיבלע בעל כורחו במפלגה הקומוניסטית ובייבסקציה, ואילו הזרם השני נותר לפליטה.

מה שנותר לפליטה והמשיך 'לתפקד' עד 1928 לא היה אלא קומץ קטן, צוהר ראווה של 'משפחת' פועלי-ציון זעירה ואליטיסטית שאחזה בדגל ככל יכולתה ובעיקר ככל שהתיר לה השלטון. הקבוצה הקטנה התלקטה סביב מועדונים מעטים שהשלטון

התיר לקיים בערים מרכזיות, ולא היו עוד בקרבה בעיות של 'מנהיגות' ו'המונים'. כמועדונים הללו פעלו למעשה שרידי המפלגה וגם זה במסגרת הוראות פעולה קשות שהיו מופרות חדשים לבקרים. כל תיקון של עיוות, שניזום במחשבה תחילה, היה כרוך בהשתדלויות מיוחדות ובהשפלות לא מעטות.

הסוגיה מדוע התיר המשטר את קיומה של המפלגה עד שנת 1928 עדיין לא מצאה את פתרונה. ארכיון המפלגה, שהוחרם בזמנו ונשתמר כמה שנודע פעם בשם 'ארכיון המפלגה הקומוניסטית הסובייטית' במוסקוה, איננו מספק תשובה לשאלה. ברם, משתקפים בו היטב לבטיהם של 'המוהיקנים האחרונים' של מפלגת פועלי-ציון ברוסיה ומאמצייהם הבלתי-נלאים לשמור על הגחלת. אגב, רוב האנשים שפעלו במפלגה עד החיסול הפורמלי הוגלו ומתו בארצות הגזרה או הוצאו להורג בטיהורים הגדולים של שנות השלושים. גם חברי 'יק"פ פועלי-ציון', שפרשו מן המפלגה עם התבצרותו של השלטון הסובייטי ונבלעו במפלגה הקומוניסטית הרוסית בשנות העשרים, חוסלו במרחץ הדמים ההוא.³²

הנה כי כן, המפלגה החדשה של פועלי-ציון ברוסיה, שקרמה עור וגידים בסערת מהפכת פברואר ואחריה, התפרקה והלכה תחת הלחץ האידאולוגי, ובמידה לא פחותה – תחת הלחץ האדמיניסטרטיבי של מהפכת אוקטובר והמפלגה הבולשוויקית. בתהליכי החיסול נבלעו ונטחנו במחיצת היק"פ המוני החברים החדשים, ולא פחות מזה הצמרת האידאולוגית הצעירה, שחישלה עצמה באירועי מלחמת העולם ומהפכת פברואר. במפלגה הסוציאלי-דמוקרטית של פועלי-ציון המשיכו לדבוק על-פירוב ותיקי המפלגה וצמרתה יצגה במתכונתה האנושית את רובד ההנהגה הוותיק, שעוצב מבחינה אידאולוגית, מבחינת השקפותיו הסוציאליסטיות והציוניות, על-פי התורות שרוותו בקרב האינטליגנציה היהודית וחוגי הפועלים היהודים סביב אירועי מהפכת

.1905

32. אם נשעה לבעיית מקומה של ההנהגה הישנה בתהליכי הפילוג שעברו על פועלי-ציון ברוסיה לאחר המהפכה, נמצא שרובו של צוות ההנהגה הראשון המשיך לדבוק בפועלי-ציון הסוציאלי-דמוקרטים, מלבד צבי אורבונך (השין) וזיאמה אוסטרובסקי, שנתנו את ידם ל'יק"פ פועלי-ציון'.